

להבנת המילה "פרדכת" ומשמעותה

במסכת בבא בתרא נה ע"א, בעניין תשלום מסים, שנינו:

ואמר רב אשי פרדכת מסייע מתא. וה"מ דאצילתיה מתא אבל אנדיסקי
סיעתא דשמיא היא.

רשב"ם (שם) מבאר כי פרדכת הוא "אדם בטל ממלאכה ומלמוד ומדרך ארץ, ואין עוסק בישובו של עולם כלל", והוא חייב לסייע לבני העיר (המשלמים מסים) אף שאין לו הכנסה, שכן בני העיר הצילוהו מתשלום מסים כאשר טענו עבורו שאין לו ממון. שאר הראשונים¹ הלכו גם כן בדרך זו ופירשו כי פרדכת הוא אדם הבטל ממלאכה, וחלקם מציינים שמקור המילה ארמי, "פוריא דוכתיה", קרי: מקומו הרגיל הוא המיטה, כי אין לו עיסוק.²

לוי פירש³ על פי פליישר כי שורש המילה בפרסית הבינונית (שבה דיברו בימי התלמוד), והוא קיצור של פֶרְדְּכָתָק במובן 'פנוי ממלאכה', ובפרסית חדשה – פרדכתה. גם יאסטרוב⁴ מפרש שהמילה פרסית, Pardākhta, ותרגומה: "idle man – of leisure, one exempted from state taxes". כמו כן דלמן כתב כי מקור המילה פרסי, במשמעות Müßiggänger.⁵ לעומת זאת דוד גולומב העלה מקור תמוה למילה זו, מן המילה היוונית פרדוקס:

פאראדוקס נפלא במינו, עומד בפ"ע [=בפני עצמו], לגרמיה פרוש נאצל והוא בהפלייה מבני אדם ומתרבותם, מפלא ונפלה, לזה קראו בתלמודית

1. ראה גולדבלט, פירוש האי גאון.
2. ראה הרש"ר, פירוש קדמון, עמ' פא: "אמר רב אשי כי פרדכת, אדם שיושב ובטל ממלאכה ומתלמוד ואינו עוסק בישובו של עולם, והיא מילה מורכבת פוריא דוכתיה, כלומר, המטה היא עסקו וישיבתו לישן עליה, כדכתיב [משלי כו, יד] הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו". וראה פירוש ר' זכריה אגמאתי (לויין), עמ' 233א: "פרדכת... אדם בטל ממלאכה ומתלמוד ומדרך ארץ ואינו עוסק בישובו של עולם כלל... רב האי גאון ז"ל פיר אדם בטל דיתבי בביתיה ולא קא עביד מידעם". וראה גם פירוש רבנו חננאל המובא בשו"ת תשב"ץ (לעמבערג), דף יא ע"ג, סי' מו: "ופירש ר"ח ז"ל פרדכת אדם טייל והוא לשון מורכב פורייה דוכתיה".
3. לוי, אוצר, עמ' 102.
4. יאסטרוב, מילון, עמ' 1216.
5. דלמן, ערוך החדש, עמ' 346, ערך פֶרְדְּכָתָא (וכיו"ב ראה קרופניק, מילון שמושי, עמ' 241:

פְּרָדְכָס... ולכן בהרחבה כנוי [!] זה הבטלן הקיצוני, פְּרָדְכָת. העה"ש [הערוך השלם] בערך אנדיסקי, השיא פרדכת לפרסית, איש שאינו בעסק, ולא השיג כי הוא ממש פארדוקס היוני שבבבל בטאוהו באותיות הנרדפות פְּרָדְכָת, הכף והקוף ע"ד כובע קובע והסמך והתיו הרפי [!], מפני דמיון ושיוין הברותיהם [במבטא האשכנזי!] והוא ככה לרוב בתלמוד (גולומב, פְּרָדְכָס, עמ' 16-17).

בספר המשביר הוצע מקור יווני אחר, מן ἀπραχτος – "פ"י יושב בטל ואינו מוצא להרויח".⁶ המילה ἀπραχτος או ἀπρακτος פירושה על פי המילון של למפ (יוונית) "free from work, of the sabbath". במילונם של לידל וסקוט תורגמה המילה "period of inaction", "restful", "holiday", "unavailing, unprofitable", "doing nothing, ולענייננו, "not taking part in the action", "unsuccessful" (וישגן משמעויות נוספות כיוצא באלו).⁷ בספר המשביר הוצע לבטא זאת – פרהכתא, ובכך לדמות את המילה לפרדכת, אך הדבר נשמע דחוק. דוב גייגר דחה את פירושו של גולומב, וכתב: "פרדכת. האריך בו דוד גאלאמב... ולצרכנו לא העלה כלום". גייגר גם מחה נגד פירוש המילה בפרסית, וזה לשונו:

ופליישר פ"י ל' פרדכת שהוא קיצור מלפ"ב [=מלשון פרסית בינונית] pardāxtak, לפ"ח [=לשון פרסית חדשה] pardāxta, מה שרחוק מאד, ופליישר מצא כאן ל' עבר pardāxt והציגו לבינוני עבר pardāxta, מה שג"כ רחוק מאד. ושניהם [=וועלרס ופרלס⁸] לא על ידיעה בל"פ שמכנו... וכן הבינו... שיש כאן ענין של בטלה מעבודה, בעוד שמן הפ"י בל"פ שם יוצא ברור לכל הרגיל בל"פ של pardāxtan מובנו הוא: (1) שכלל, גמר (לא הוציא אל הפעל, ערך) (2) סיים, שבת (לא: הבטל). מזה יוצא כמה רעוע היסוד שעליו נבנו הפ"י לל' פרדכשא ופרדכת, המובאים כדבר בטוח ונאמן.⁹

ייתכן כי בשל מחאה זו טוען מיכאל סוקולוף במילונו¹⁰ שמקור המילה אינו ידוע, אך הוא משער כי המשמעות היא פקיד ממשלתי פרסי.¹¹

idle man, Müßiggänger; בוקסטורף, לקסיקון, עמ' 896, בהערה 146 מעיר ברנרד פישר כי השורש במילים הפרסיות פרדכתה ופרדכתן, והוא מתרגמן כך: "negligere, vacare labore, (otiosum esse)".

6. ערוך החדש, עמ' נח.
7. לידל וסקוט, מילון, עמ' 229.
8. פרלס, אטימולוגיה, עמ' 18, 132.
9. גייגר, בתוך תוספות הערוך, עמ' 336, ערך פרדכש.
10. סוקולוף, מילון, עמ' 928.
11. את דברי פליישר מביא סולודוחו במאמרו, שבו יש דיון במילים פרדכת ואנדיסקי (סולודוחו, ארמית, עמ' 119-120). סולודוחו אינו מזכיר את דברי גייגר.

הנהגה, למרות ההתקפה החריפה מצד גייגר, נראה לי שיש לכאורה לתמוך בדברי האומרים שמקור המילה מן הפרסית הבינונית,¹² שכן המילה pardaxtan¹³ משמעה 'לרוקן', והמילה pardaxt משמעה 'ריק' או 'free'; כך המשמעות על פי פריץ וולף.¹⁴ וכיוצא בזה המילה pardaxt על פי וילהלם גייגר וארנסט קוהן¹⁵ משמעה 'leer' (ריק), ולענייננו תהיה המשמעות 'אדם ההולך ריקן ובטל'. דברים ברורים יותר מצויים אצל מקנזי בערך Pardaxtan, Pardaz.¹⁶ שם מצוין כתיב המילה בפרסית האמצעית המניכאית prdx, וזאת במשמעות 'להיות משוחרר מ...', השייכת לענייננו, או 'לסיים' (דבר כלשהוא). במילונו של דורקין-מייסטר ארנסט לשפה הפרסית האמצעית המניכאית מבוארת המילה pardaxt : "to be done with, freed of, deal with; be exhausted".¹⁷ אם כן, מילה זו מופיעה בפרסית בינונית בצורתה ובמשמעותה התלמודית, וסרו הקושיות.

יש לציין כי מבחינה סמנטית מדובר בפועל שמשמעותו העיקרית היא 'לסיים, להשלים, לשכלל', ולכן גם 'לשלם' (משהו) בצורה מלאה'. מכאן ככל הנראה נגזרת המשמעות 'להתפנות, להיות בטל ממלאכה', אך גם משמעויות כמעט הפוכות, כגון 'להתפנות' (לעשייה מסוימת), לעסוק במלאכה (חדשה). אף בפרסית החדשה של ימינו ניתן למצוא שאריות ממשמעות זו של שחרור ואבטלה. שטיינגאס מעניק משמעויות רבות למילה pardākht,¹⁸ אשר אחת מהן היא דווקא 'תעסוקה' או 'חסות/פטרונות', ולמילה pardākhtan ישנה גם משמעות קרובה לענייננו – 'לנקות, לפנות, לשחרר'.¹⁹ פירוש המילה פרדכתה²⁰ המובא שם הוא הן 'משוחרר'²¹ והן

12. יש לציין כי במילונה של בויס (בויס, טקסטים, עמ' 72, ערך prdx) מתורגמת המילה הפרסית הבינונית pardaxt "overpowered, defeated", קרי מוכנע, מנוצח; פירוש זה אינו כלול בשני הפירושים שציין גייגר בסוף דבריו, ואם כן יש מקום לפירושים נוספים. מקנזי דן במילה זו שהביאה בויס, מתנגד למשמעות שייחסה למילה, ומציע לתרגם "disposed of, dealt with, executed" (מקנזי, מאמר, סוף עמ' 531 [הערה על שורה 295]); משמעות זאת גם נראית קרובה יותר למשמעות התלמודית.

13. לדיון אטימולוגי וסמנטי של הפועל pardāxtan בפרסית קלסית ראה הסנדוסט וסארכאראתי, מילון, עמ' 259.

14. וולף, גלוסר, עמ' 190: "pardaxt – leer, frei".

15. גייגר וקוהן, פילולוגיה, עמ' 149.

16. מקנזי, פהליית, עמ' 64.

17. דורקין-מייסטר ארנסט, מילון, עמ' 278.

18. שטיינגאס, פרסית, עמ' 240.

19. שם, עמ' 241: "to clean, clear, free".

20. שם.

21. וכן ראה נייברג, פהלוי, עמ' 151. בסוף הערך pardaxtan שם הוא מביא את התרגום בפרסית חדשה: completed, finished, disengaged.

מועסק', מלבד שלל פירושים ומשמעויות נוספות. אך נראה כי המשמעות הנפוצה בפרסית החדשה למילה פרדכת היא 'תשלום'.²²

קיצורים ביבליוגרפיים

Zechariah ben Judah Aghmati, *A Digest of Commentaries = (לויין) אגמאתי* on the Tractates Babha Kamma, Babha Mesi'a and Babha Bhatthera of the Babylonian Talmud, ed. Jacob LeVeen, London 1961

Mary Boyce, *Textes et Memoires*, vol. II – Supplements: = טקסטים בויס, *A Word-List of Manichaean Middle Persian and Parthian*, Leiden 1977

Joannis Buxtorfii p., *Lexicon Chaldaicum, = לקסיקון בוקסטורף, Talmudicum et Rabbinicum*, Lipsiae [Leipzig] 1875

גולדבלט, פירוש האי גאון = דוד גולדבלט, "לפירושו של רב האי גאון לסוגית פרדכת-אנדיסקי ורקעו ההיסטורי", סיני פג (תשל"ח), עמ' יד-כג
גולומב, פרדוכס = דוד גולומב, "פְּרָדוּכְס, בהמדות שהתורה נדרשת בהן", אוצר החיים ט (תרצ"ג), עמ' 14-18

Wilhelm Geiger & Ernst Kuhn (eds.), *Grundriss = פילולוגיה גייגר וקוהן, der iranischen Philologie*, Strassburg 1974

Desmond Durkin-Meisterernst, *Dictionary of = מילון דורקין-מייסטרארנסט, Manichaean Middle Persian and Parthian (Dictionary of Manichaean Texts*, vol. III, Part 1), Turnhout, Belgium 2004

Gustaf H. Dalman, *Aramäisch-neuhebräisches = דלמן, ערוך החדש, Wörterbuch zu Targum, Talmud und Midrasch*, Hildesheim 1967

Mohammad Hasandust & Bahman = מילון הסנדוסט וסארכאראתי, *Sarkârâti, Farhang-e risheh shenâkhti-ye zabân-e fârsi, jeld-e avval: A-T = An Etymological Dictionary of Persian Language*, vol. I, Tehran 2004/1383

22. ראה למבטון, אוצר מילים, עמ' 32: "pardaxtan – to pay; to set"; "pardaxt – payment"; "about, become engaged in". ראה גם סובהני, מילון, עמ' 37. יש לציין את מאמרו של שאול שקד, הכולל דיון במילה פרדכת (שקד, איראנו-ארמאיקה, עמ' 170-171). במאמר זה מציע שקד לראות במילה זו שיבוש קל מפרדכת padraxt, במשמעות 'מי שערב לתשלום חוב', מילה שאינה מתועדת בפרסית אמצעית, אך אפשר לשחזר אותה מצורות איראניות אחרות של אותה התקופה. יתרון הצעה זו הוא בהבנת המילה פרדכת בקשר לאנדיסקי, והבנת מכלול הסוגיה כעוסק במושגים משפטיים (ערב ופקיד הממונה על המסים). מכל מקום, המשמעות שיושבה כאן אינה מצריכה סיכול אותיות, ואף תואמת את פירושם של הגאונים והראשונים לסוגיה.

- הרשלה, פירוש קדמון = פירוש קדמון לבבא בתרא לחד מקמאי מקדמוני
הראשונים, בעריכת משה הרשלה, ירושלים תשל"א
- Fritz Wolff, *Glossar zu Firdosis Schahname*, Hildesheim = גלוסר,
וולף, 1965 (Berlin 1935)
- Marcus Jastrow, *Dictionary of the Targumim, the = מילון
Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, New York
& Berlin 1926
- לוי, אוצר = יעקב לוי, אוצר לשון התלמודים והמדרשים, עם הוספות והערות מאת
היינריך לברכט פליישר, חלק ד, ברלין וינא תרפ"ד
- Henry G. Liddell & Robert Scott, *A Greek-English = מילון
Lexicon*, Oxford 1996
- Ann K. Lambton, *Persian Vocabulary*, Cambridge = למבטון,
אוצר מילים 1954
- Geoffrey W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford = למפ,
יוונית 1961
- David N. MacKenzie, "Mani's Šabuhragān", *BSOAS* 42 = מקנזי,
מאמר (1979), pp. 500–534 (Repr. in MacKenzie, *Iranica diversa*, ed. Carlo
G. Cereti & Ludwig Paul [Serie Orientale Roma, 81, 1–2], 2 vols.,
Rome 1999)
- David N. MacKenzie, *A Concise Pahlavi Dictionary*, = מקנזי,
פהלוית London 1971
- Henrik S. Nyberg, *A Manual of Pahlavi*, vol. II, = נייברג,
פהלוי Wiesbaden 1974
- Farhad Sobhani, *Persisch-deutsches Wörterbuch*, Berlin & = סובהני,
מילון New York 1971
- Ю. А. Солодухо, "О некоторых заимствованиях = סולודוחו,
ארמית 'Вавилонской Гемары'", *Краткие сообщения Института народов
Азии* [Москва] 86 (1965), pp. 116–120
- Michael Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian = סוקולוף,
מילון Aramaic of the Talmudic and Geonic Periods*, Ramat Gan 2002
- ערוך החדש = יוסף שיינהאק, ספר "המשביר" או "ערוך החדש", חלק א, ווארשא
1858
- Joseph Perles, *Etymologische Studien zur Kunde der = פרלס,
אטימולוגיה rabbinischen Sprache u. Alterthümer*, Breslau 1871
- קרופניק, מילון שמושי = ברוך קרופניק (בהשתתפות א"מ זילברמן), מילון שמושי
לתלמוד למדרש ולתרגום, כרך שני (מ-ת), לונדון תרפ"ז

F. Steingass, *A Comprehensive Persian–English* = פרסית, שטיינגאס,
Dictionary, Beirut 1892 (repr. 1970)

Shaul Shaked, “Irano-Aramaica: On Some Legal, = איראנו-ארמאיקה, שקד,
 Administrative and Economic Terms”, in R. E. Emmerick & D.
 Weber (eds.), *Corolla iranica: Papers in honour of Prof. Dr. David Neil
 MacKenzie*, Frankfurt am Main, Bern & New York 1991, pp. 167–175
 תוספות הערוך = תוספות הערוך השלם (חלק ט בערוך השלם, קאהוט), ניו יורק
 תשט”ו

תשב”ץ (לעמבערג) = ר' שמעון בן צמח דוראן, שאלות ותשובות התשב”ץ, ח”ג,
 לעמבערג תרנ”א